

Jak vypadá Bůh

Milan Horák

(Vyšlo ve sborníku Nepovinné rozjímání, Aos Publishing, Ústí nad Labem 2001)

Hovoří-li se o náboženskosti dnešní společnosti, staví se většinou na statistikách vypovídajících, kolik lidí „věří v Boha“ a kolik „nevěří“. Jen zřídka se přitom bere v potaz, jak různé bývají naše představy o tom, co je to „Bůh“. Zejména lidé, kteří se ve statistice objevují jako „nevěřící“, mívají o „Bohu“ poměrně jasné představy. Mnoho z nich odpoví, že „věří, že něco je“, ale zdráhají se toto „něco“ nazvat „Bohem“, nebo zdůrazňují, že se určitě nejedná o „křesťanského Boha“. Často si přitom za „Boha“ dosazují košilatého vousáče na obláčku, nad jehož hlavou se vznášá trojúhelník s okem, nebo krvelačného a žárlivého ducha, který žene lidi do svatých válek, a po úvaze o všemoci nebo dobrotě takové bytosti oprávněně docházejí k přesvědčení, že nemůže existovat. Málokdo z nich se doví, že v tomto bodě by s ním byla zajedno i drtivá většina věřících, podobně jako jen málokterý věřící pochopí, že odmítnutí náboženství nebo speciálně křesťanství může pocházet z pouhého nedorozumění. Zažitě představy, vzniklé lidovým nepochopením bohoslovných příměrů, tak brání oběma stranám v tom, aby náboženské cítění „nevěřících“ identifikovaly jako cítění náboženské. Náboženský rozměr dnešního člověka nemůžeme pochopit, aniž bychom pojem Boha očistili od nánosů překonaných představ.

Bůh jako pozemsky vypadající postava v oblačných výšinách má samozřejmě své místo v dějinách náboženství. Patří k vývojovému stupni, který bývá občas souhrnně nazýván „pohanství“, ale je sám nesmírně bohatý a členitý. V hrubém nárysu můžeme říci, že na počátku pohanství a tím i všeho náboženství vládl stav, v němž lidé pocítovali duchovní sílu všude kolem sebe --- v zemi i v nebi, v přírodních útvarech a úkazech, v rostlinách, ve zvířatech, v lidech, v předmětech, s nimiž zacházeli. Nejspíš už tehdy se lidé dobrali pojmu jediné božské bytosti, která objímá celý svět a je jeho podstatou i počátkem. Neměli však o Bohu zvláštní představy ani necítili potřebu si je vytvářet, protože Boha vnímali ve viditelné podobě všude kolem sebe. Důležitější pro ně začaly být konkrétní podoby božské síly, jež zažívali například v počasí nebo v lovné zvěři. Přízeň duchovní moci působící v oblacích nebo v táhnoucích stádech zvěře byla nezbytná pro život. Kdo ji dokázal naklonit ve svůj prospěch, ten sklízal plody této námahy v praktickém životě. Božská síla v počasí a božská síla ve zvěři byla sice tatáž, ale projevovala se natolik odlišně, že i její ovlivňování se muselo dít různým způsobem. Tak se z představy všepřonikající duchovní síly zrodily představy jednotlivých bohů.

Zpočátku bylo lidem naprosto jasné, jak bohové vypadají. Bůh počasí byl prostě počasí, bůh zvěře byl zkrátka zvěř; v jevech a bytostech kolem člověka byli viditelní sami bohové. Zobrazení jeleního stáda nebo i jediného jelena bylo zároveň zobrazením boha Jelena. S rostoucím sebeuvědoměním člověka, se silícím vědomím jeho aktivního podílu na běhu světa --- zde opět jednou větou shrneme dlouhá dějinná údobí --- začali lidé vnímat síly vlastního nitra výrazněji než duchovní síly ve světě kolem sebe. Lovecké úsilí bylo pro člověka skutečnější než neviditelné síly pohybující stády, porod dítěte byl pro něj zřetelněji prací matky než působením ducha přinášejícího děti, dobrá taktika a pevný výcvik zaručovaly válečný úspěch

jistěji než síla ducha; přitom však lidé stále cítili za děním kolem sebe působení duchovních sil. Tak se na scéně objevil bůh Lovce, bohyně Matka, bůh Válečník a řada dalších božských osobností, podobných jednajícím lidem. Starý bůh Jelen vplynul do postavy Lovce nebo se stal jeho služebníkem; blesky už nebyly tančící duchové, ale hromoklíny metané nebeským knížetem.

Tehdy nastala zlatá doba „vousáčů na obláčcích“, Diů, Jóvů, Lugů, Thorů, Perunů, doba rozvětvených božských rodin a umně sestavených panteonů. Bohové dostali svou zcela konkrétní podobu lidí vybavených nadlidskými, avšak pozemsky měřitelnými schopnostmi; jako lidé měli své silné a slabé stránky, svůj osud, své osobní vztahy a zápletky; v pozemském světě měli i svá sídla, pro člověka nepřístupná, ale často viditelná v podobě nepokořitelných hor či nepřiplutelných ostrovů. Právě na tyto představy bohů a duchů v jejich zemité konkrétnosti se dnešním rozumem díváme s nejhlubším nepochopením. Často se říká, že naši předkové ve své naivitě ještě nechápali souvislosti jevů a dějů kolem sebe a „vymysleli“ si proto bohy jako jejich hybatele. Přitom se zapomíná, že lidé dřívějších věků ještě *skutečně* vnímali duchovní síly všude kolem sebe. Vědomí, s nímž pohlíželi na přírodní a osudové děje, se lišilo od našeho; zatímco my žijeme ve střídání bdělého předmětného vědomí a bezvědomí spánku, mezi nimiž se klene polovědomý sen jako pouhý přechodový stav, který už ani nebereme příliš vážně, pro naše předky bylo polovědomé vnímání právě tak skutečné, jako vnímání plně bdělé. Polovědomě neprožívali jen sny, ale i velkou část svého konání během dne; chodili světem v jakémisi „bdělém snění“, které dnešní člověk zná většinou jen ze zvláštních duševních stavů způsobených únavou, nemocí, velkým rozrušením nebo požitkem omamných látek. Kde bychom my viděli létat blesky, *jako by* je někdo metal, nebo čeřit se obilné pole, *jako by* ho někdo pročesával, tam viděli lidé minulosti, jak *někdo* metá létající blesky, nebo, jak *někdo* pročesává čeřící se obilné pole. Vnímali duchovní síly pohybující světem a jejich obrazné vnímání jim zjevovalo tyto síly jako postavy v konkrétních podobách; působící síla a obraz působící bytosti pro ně byly volně zaměnitelné; mýtus i fyzický prožitek se mísily v jediném vjemu.

Obrazy bohů a duchů, na které jsme si zvykli shlížet se shovívavým úsměvem či dokonce s úšklebkem, byly tedy v době svého vzniku plně oprávněné. To ovšem mohou být v mnoha případech i dnes --- obrazným pohledem se dívají do světa všechny malé děti; dospělí z něj často čerpají umělecký výraz a vnitřní posilu. Rovněž v náboženském prožitku mají pozemsky konkrétní obrazy dodnes svoje místo tam, kde se s nimi člověk setkává ve vnitřním stavu odlišném od profánního všedního vědomí; nacházíme je v meditační praxi nejrůznějších škol i při slavnostech, bohoslužbách a kultických úkonech takřka všech náboženství. Prožíváme-li je ovšem dnešním předmětným rozumem, nemohou před naším pohledem obstát; jejich skutečnost je příliš spjatá s nitrem člověka, který je vnímá; jejich zjevení je podmíněno stavem naší duše, ba naší vlastní přirozeností a podobou. Výstižně to vyjádřil pionýr moderního myšlení mezi řeckými filosofy, Buddhův současník Xenofanés:

*Kdyby měl tvořící ruce dobytek, anebo lvové,
aby též malovat mohli a pracovat tak, jako lidé,
bohů pak postavy malbou by tvořili, hnětli jich těla,
podle své podoby vlastní hnětl by každý a maloval:
koňové koním a dobytek dobytku podobné bohy.*

Člověk, který vnímá Ducha ve světě kolem sebe, se ovšem nemůže spokojit s výpovědí, která pouze poukazuje na iluze o jeho podobě; pro zážitek božství musí po ztrátě starého vyjádření nalézt nové, na osobních představách a zkušenostech nezávislé. Proto Xenofanés praví:

*Jediný Bůh, onen Nejvyšší uprostřed bohů i lidí,
není však smrtelným podoben tělem ni podoben duši.*

Všeobjímající Duch světa, jež si uvědomovali lidé dávnověku, jenž se potom vytratil z povědomí lidí a o němž dlouho mluvili jen nejvyšší zasvěcenci v mysterijních chrámech, se tak začíná opět objevovat na veřejné scéně. Jako první o něm mluví filosofové; postupem času, zejména v posledních třech stoletích před naším letopočtem, kdy se antická mystéria otvírala stále většímu okruhu laiků, zasahuje představa Jediného Boha již široké vrstvy lidu. Jediný Bůh dostává nezřídka jméno některého z lidových bohů (nejčastěji Dia či Dionýsa), ovšem obrazná podoba se už chápe jako pouhý symbolický obraz Nezobrazitelného; ostatní bohové jsou pak buď projevy, poslové a služebníci Jediného, anebo jen vymyšlené alegorické postavy.

Důležité podněty pro rozvoj pojmu Jediného Boha přineslo ojedinělé náboženství izraelské; to se k němu dopracovalo svou nezávislou cestou, která začala už o staletí dříve, než Řekové a Římané vůbec vybudovali své panteony. Zatímco v řecko-římské kultuře se myšlenka Jediného Boha vynořila bez vědomého cíle a žila souběžně s čistým mnohobožstvím i nejrůznějšími přechodovými formami, Izraelité si ji vytyčili programově a pracovali cíleně na přemožení představ starších. Bůh Izraele byl skutečně Jediný --- všechny ostatní duchovní bytosti mohly mít nanejvýš od Jediného propůjčenou pravomoc. Proto i uctívání patřilo pouze Jedinému. Ten byl navíc důsledně nezobrazitelný a jeho jméno nevyslovitelné. Izraelského Boha nebylo lze spatřit ani si představit --- bylo jej možno pouze myslet. Když si pak mladé křesťanství v prvním a druhém století našeho letopočtu vytvářelo svou teologii, navázalo vedle řecké filosofie i na židovské náboženské představy. Tato křesťanská syntéza pak výrazně ovlivnila teologii Jednoho Boha v dalších náboženstvích, která s křesťanstvím přišla do styku --- jednak zpětně samo židovství, jednak od středověku islám a v posledních dvou stoletích hinduismus. Rovněž náš známý „vousáč na obláčku“ má původ v tomto spojení antické a židovské kultury --- křesťanství přejalo židovské pojetí jedinečného Boha, vedle něhož jiného není, ale zároveň ve shodě s řecko-římskou tradicí připustilo jeho alegorické zobrazení. Obraz, který teologům sloužil v přirovnáních a anekdotách, se pak zabydlel v lidových představách jako skutečná podoba.

Základním pocitem, který člověk nutně získal při pokusech mluvit o Jediném Bohu, byla neschopnost vyjádření běžnými slovy a pojmy. Cokoli člověk o Bohu vypověděl, byly jen částečné pravdy, které svou nedokonalostí dokonce mohly svádět s cesty. Bylo možno jen naznačit směr, kterým se Bůh nacházel; jakýkoli konkrétní popis jeho vlastností, jeho dokonalosti, spravedlnosti, síly, dobroty, lásky mohl skončit jen konstatováním, že takový ale Bůh není. Už i prostý výrok Kristův, že „Bůh je láska“, ukazuje možnost závažných nedorozumění --- pojem „láska“ je pro mnohé z nás přespříliš spjat s planými emocemi a egoismem, a i když se nám podaří zažít okamžik čisté lásky, nebo si ji alespoň představit, jsou její intenzita i rozsah omezeny naší pozemskou duší; můžeme jen říci, že láska, která je Bůh, je mnohem, mnohem víc, ba že to, co sami dokážeme jako „lásku“ prožít nebo myslet, má s Boží láskou

tak málo společného, že to ani nestojí za řeč. Uvědomíme-li si tuto propast mezi omezeným nitrem člověka a neomezenou bytostí Boží, pochopíme, že dávná lidská snaha přiblížit se Duchu znamená mnohem větší úsilí, než bychom zprvu předpokládali. Člověk se sice může vydat na cestu k Bohu, ovšem musí se pak postupně vzdálit světu --- musí jedno za druhým odkládat svá pozemská omezení, mezi něž ovšem patří i všechny osobní schopnosti a dovednosti, které ho činí užitečným členem lidského společenství. Pokud si na cestu netroufne, bude se mu Bůh čím dál tím více vzdalovat, stane se abstraktním principem, jež už nebude možno prožívat, stáhne se ze světa do ústraní transcendentality. Pokud se na cestu přece jen vydá a půjde po ní důsledně, ztratí postupně svá pouta se světem, zbaví se pozemských myšlenek a pocitů a nakonec vstoupí do božské jednoty, která se z hlediska lidí na zemi podobá nejvyšší nicotě. Zůstane-li na zemi, Bůh mu zmizí v nedosažitelnou a on se stane materialistickým ateistou; vydá-li se k nebesům, vstoupí ve šlépějích Buddha i středověkých evropských mystiků v nekonečné nic. „Bůh není“ je vrcholné poznání člověka v obou případech. Rozumové argumenty o Boží neexistenci, s nimiž občas přicházejí novodobí bojovníci proti náboženství, jsou směšné a laciné ve srovnání s tímto náboženským prožitkem cesty i necesty k Jedinému Bohu.

I takovýto Bůh je však omezen --- již ne pozemským obrazem, ale právě jeho chyběním; je omezen svou nedosažitelností či nicotou. Jsou věci, které Bůh nemůže --- kupříkladu být spatřen lidskýma očima nebo popsán lidskými slovy. Máme-li dospět k věrnému pojetí Boha, musíme učinit ještě jeden krok --- musíme ho osvobodit z jeho abstraktních výšin, z jeho nezobrazitelné nicoty, musíme ho najít i na zemi. Překvapivě nám východisko k tomuto kroku poskytuje nejlépe ono náboženství, jehož teologové se největší měrou přičinili o odsun Boha do abstraktní nicoty --- křesťanství. Křesťané věří, že Jediný Bůh působil jako člověk na zemi, že v Ježíši Kristu bylo přítomno jeho plné božství. Klasická křesťanská teologie se sice snažila popsat, jakým způsobem vedle sebe v Ježíši koexistovaly lidská a božská přirozenost nebo v jakém poměru k sobě stojí božství Kristovo a všeobjímající božství Ducha všehomíra, ovšem nezabývala se dostatečně důsledky, které pro pojetí Jediného Boha plynou ze skutečnosti, že Bůh se zjevil v pozemském člověku a jako člověk i zemřel. Pravda o Ježíši Kristu byla dlouho jen přídatkem ke starším představám o Bohu; po staletí si jen mystici a kacíři troufali zpochybňovat zažitá a propracovaná bohoslovné pojmy. Teprve někteří teologové moderní doby se odvážili vztáhnout ruku na dosavadní dogma; zásadní průlom však ještě nenastal --- jejich myšlenky se dosud nedotkly dostatečného počtu „věřících“ ani „nevěřících“. Tak se setkávají nepružnost myšlení na jedné a přezíravé nepochopení na druhé straně; rozdělení založené na falešných představách trvá.

Může-li se Jediný Bůh, Duch všehomíra, Podstata bytí --- na jménu zde opravdu nezáleží --- zjevit ve své plnosti jako člověk, otvírá se lidstvu nová náboženská perspektiva. Cesta k Bohu se tím obrací --- nemusíme už opouštět svět, abychom se blížili Duchu, ale můžeme začít proměňovat své pozemské bytí tak, aby se v něm mohlo zjevit Božské. Přejaté představy o Bohu přitom nemusíme zavrhnout, ale můžeme je chápat jako ukazatele a značky na cestách, na nichž se Bůh sblíží s lidmi; každý člověk si vybírá cestu, která je pro něj nejpříhodnější, a každá cesta potřebuje své vlastní značení. Jediný Bůh by nebyl absolutní a všeobjímající, kdyby byl omezen jen na jeden druh představ. Nabízí se srovnání s uměním, jež často zobrazuje i věci, které nemají pozemskou podobu --- třeba lásku, pravdu nebo

radost. Mají-li různí umělci znázornit radost, činí to každý svým způsobem a podle možností svého umění; různá vyobrazení mohou mít své přívržence a odpůrce --- každý si vybere nejspíše to, které nejlépe odpovídá jeho vlastnímu prožitku radosti. Můžeme zkoumat vlivy, které se promítly do jednotlivých vyobrazení, avšak bylo by pošetilé dělit vážně míněná vyobrazení na „správná“ a „nesprávná“.

Umělec, který zobrazí radost, může svým obrazem v jiných lidech vyvolávat pocity radosti; to ovšem nejde bez přičinění člověka, v jehož nitru radost vzchází. Naopak, kdo má radost, tomu sice mohou obrazy radosti pomoci, aby si radost posílil a udržel, ale nemá jich nutně zapotřebí; může sám rozněcovat radost v jiných lidech, posilovat ji a udržovat; je sám obrazem radosti, a to obrazem silnějším než obrazy jiné. Hodnotíme-li stejným způsobem obrazy Boha, dojdeme k člověku, který „má Boha“, k člověku, v němž žije a působí Bůh. Obrazy Boha i všechno úsilí o zachování jeho bezobraznosti jsou důležitou přípravou k tomuto pojetí a toto pojetí je se všemi vážně míněnými představami slučitelné --- neohraničené duchovno veškerenstva, bytosti přírodních sil, pohanští bohové, nepřibližitelný Bůh se završují v člověku, v němž se zjevuje Bůh.

Hledání podoby Boha nás tak přivádí k člověku, který se Bohem naplňuje a stává se jeho obrazem. Může se zdát, že z této odpovědi nejsme o nic moudřejší než na počátku; tak tomu opravdu je, dokud se díváme jen na lidi kolem sebe. Pojetí Boha, které chtějí navodit tyto řádky, se projeví až v okamžiku, kdy se sami rozhodneme být obrazem Božím --- nikdo zvenčí nám nemůže říci, jak má takový obraz vypadat; nemůžeme si ho však určit libovolně, nemůžeme jej podřizovat svým vlastním zájmům --- musíme v něj opravdu věřit, a ne jen jiným nebo sami sobě namlouvat, že v něj věříme. Je to pojetí Boha, které mohou sdílet vyznavači všech náboženství, lidé hledající i lidé „nevěřící“. Je to pojetí Boha, které se může zdát nezvyklé. Není však úplně nové --- nová je doba, kdy čím dál tím více lidí dokáže o tomto pojetí mluvit a přemýšlet; nová je možnost, aby se *každý* z nás snažil uskutečnit toto pojetí ve svém životě. A to je velká duchovní šance pro lidstvo.